

tohto charakteru si uvedomujeme, že ide o omyl, že skutočnosť je iná, čím sa klam, ilúzia stávajú z hľadiska poznávania bezcennými.

Stanislav Dornič

NA OKRAJ KNIHY T. MÜNZA „NÁHLADY FILOZOFOV MALOHONTSKEJ SPOLOČNOSTI“

Na prvý pohľad sa zdá čudným, keď vedecký redaktor píše recenziu o knihe, na vydání ktorej má sám aký-taký podiel: čítal ju v rukopise, posudzoval, schvaľoval a odporúčal na uverejnenie. Mal by teda byť do takej miery presvedčený o jej vedeckom a spoločenskom prínose, že sa postaví za autorove závery aj vtedy, keď sa proti knihe prípadne vznesie kritika, ak nechce ticho priznať, že sa mylil spolu s autorom alebo že odporúčal knihu na vydanie iba formálne, bez toho, aby mal v skúmanej látke jasno.

Tieto veci spomínam preto, lebo sa nachádzam v podobnej situácii, keď sa chytám písať recenziu o Münzovej knihe. Napísať túto recenziu núti ma jednak okolnosť, že sa okolo Münzovej knihy rozprúdila pozoruhodná diskusia, ktorá upozornila na rad dôležitých problémov vo výskume dejín slovenskej filozofie, jednak skutočnosť, že sa mi ku knihe samej žiada čosi povedať. Cenné príspevky priniesli už recenzie Jána Tibenského (Historický časopis SAV, č. 2/1955), Jána Mišianika (Slovenská literatúra č. 2/1955) a J. Černého (Filosofický časopis č. 4/1955), no podľa mojej mienky treba upozorniť ešte na niektoré okolnosti.

Predovšetkým nemôžem obísť otázku vzniku Münzovej knihy o Malohontskej spoločnosti, pretože práve osvetlenie tohto bodu pomôže pochopiť základné nedostatky autorovej koncepcie i metódy práce.

Roku 1951 podujali sa pracovníci Filozofického ústavu SAV pripraviť podľa vzoru iných vlastivedných ústavov kolektívne dielo *Náčrt dejín slovenskej filozofie*. Münzova štúdia bola pôvodne pripravená ako časť tohto *Náčrtu*, ako príspevok (nie vyčerpávajúca pramenná práca!) k marxistickému osvetleniu významu Malohontskej spoločnosti a prehodnoteniu starých buržoázných náhľadov na slovenské osvietenstvo. Štúdia mala teda vymedzený rámec a jej vypracovanie bolo termínované aj časove. (Na preštudovanie a spracovanie takej rozsiahlej látky mal mladý autor plánované sotva niečo vyše roka.)

Tieto skutočnosti sa odrážajú viditeľným spôsobom na charaktere práce. Nemá totiž dostatočnú koncepciu systematickej a vyčerpávajúcej monografie, pôsobí dojmom skôr rýchlo nanesených ako prepracovaných súdov a je aj materiálove neúplná. Iba ten, kto pozná pôvodný cieľ Münzovej práce, vie, že veľká časť kritických námietok proti nej by bola odpadla, keby ju bol autor koncipoval od začiatku so zámerom samostatnej monografie alebo keby bol v úvode spomenul okolnosti jej vzniku.

Tým nechcem ospravedlňovať autorove chyby. Je isté, že i pri neúplnosti materiálu a prehľadnosti svojej štúdie mohol niektoré časti prepracovať dôslednejšie, hlbšie a všestrannejšie, že sa mal zbaviť jednostranného polemického tónu, ktorý je pochopiteľný ako reakcia na preceňovanie malohontských osvietenkov buržoáznymi filozofmi, no nesmie nijako apriórne ovplyvniť postoj autora ku skúmanej látke samej, ani sa nesmie stať hlavným výsledkom vedeckej monografie.

Niektoré z týchto nedostatkov uvedomovali sme si už od začiatku a uvedomil

si ich krátko po písaní knihy aj sám autor. No pretože v tomto období (ide o celkom počiatočné obdobie marxistickej vedeckovýskumnej a prehodnocovacej práce v dejinách slovenského myslenia) nebolo hotovejších pôvodných prác a predsa sa žiadalo niečo z našej tvorby uverejniť, rozhodol sa Filozofický ústav SAV publikovať Münzovu prácu aj za cenu, že sa okolo nej rozvinie diskusia, že sa ukážu jej slabiny a že sa kritikou tejto práce posunie aj celková naša práca na dejinách slovenskej filozofie na vyššiu úroveň. Dnes vidíme, že to nebolo neúžitočné a že sme sa vskutku na vyššiu úroveň dostali. Diskusie, ktoré sme od toho času venovali základným otázkam výskumu minulosti, poučenie, že iba hlbokým ponorom do samých prameňov a historických súvislostí možno dosiahnuť úplný a pravdivý obraz myšlienkových prúdov a osobností nám ozrejmili, že sme sa do *Náčrtu* pustili vehementne, so sympatickým zápalom a odvahou, no do určitej miery nepripravení, bez vyjasnenia principiálnych metodických problémov.

A tu sme, podľa mojej mienky, pri koreni nedostatkov nielen Münzovej knihy, ale aj všetkých v minulosti pripravených štúdií a portrétov pre *Náčrt dejín slovenskej filozofie*. Otvorene povediac, nebola nám jasná otázka pokrokovosti myšlienkovvej tvorby minulosti, jej správne materialistické osvetlenie z hľadiska vlastného vedeckého prínosu, ako aj sociálnej funkcie filozofie. Aj otázku triednej a spoločenskej podstaty filozofických náhľadov chápali sme plocho a priamočiario, neprihliadajúc dostatočne k tomu, že filozofická tvorba odzrkadľuje deje a protirečenia objektívnych spoločenských procesov vždy vlastnou filozofickou a vedeckou formou, že vzťah medzi základňou a nadstavbou je zložitejší ako jednoduché konštatovanie príčiny a následnosti. V súvislosti s tým nemali sme dostatočne ujasnenú otázku boja materializmu a idealizmu v dejinách našej národnej filozofie. Alebo sa razila línia, že všetko, čo nebolo materialistické, bolo reakčné (odtiaľ potom zľahčujúci až negatívistický postoj k myšlienkovvej tvorbe našej minulosti a jej schematické vysvetľovanie), čo sa čiastočne prejavilo v Münzovom hodnotení Malohontskej spoločnosti, alebo sa uplatňovali ešte zvyšky buržoáznej „objektivistickej“ tendencie, hodnotiacej všetko, čo malo „osvietenejšiu a vedeckejšiu“ podobu ako zjav pozitívny, pokrovový, bez ohľadu na jeho spoločenský význam, čoho sa zastával v diskusii o Münzovej knihe dr. A. Hirner. Kým sa v prvom prípade vo vysvetľovaní známej Ždanovovej tézy o zákonitosti boja materializmu a idealizmu v dejinách filozofie zašlo doľava, v druhom prípade sa prejavuje snaha túto zákonitosť obchádzať alebo ju dokonca negovať, čím sa historik filozofie nevyhnutne dostáva na pozície idealizmu a bezprincipiálneho obraňovania aj reakčných náhľadov.

Dnes sme už dospeli v týchto otázkach k jasnejšiemu stanovisku, a preto môžeme zodpovednejšie hodnotiť aj Münzovu prácu o Malohontskej spoločnosti a povedať pár slov aj na okraj diskusie o nej.

Nechcem sa podrobne zaoberať rozborom jednotlivých kapitol, premís a záverov Münzovej práce, to sa už stalo v dostatočnej miere v spomínaných recenziách. Poukážem iba vcelku na jej prínos pre pravdivé poznanie našej minulosti, ako aj na Münzove hlavné nedostatky.

Jednoznačne treba vyzdvihnúť, že T. Münz, uplatňujúc vedome, aj keď ešte nie s plnou vedeckou zdatnosťou, historicko-materialistickú metódu na problém výskumu slovenskej filozofie, prispieva v značnej miere k rozbitiu starého buržoázneho náhľadu o jednorúdom, triedne neantagonistickom vývine filozofie, podľa ktorého je vo všetkých ideových prejavoch našej minulosti rovnaký pokrok, ak len riešia nové, so súčasnou domácou a európskou problematikou súvisiace otázky. Na

obsahu riešenia a ešte menej na sociálnom základe a dosahu filozofických náhľadov nezáleží, resp. záleží na ich maskovaní. Münz nazýva takéto interpretovanie ideológie vytváraním legend, skresľovaním skutočného vývinového procesu a jeho zložitého charakteru a odhaľuje aj triedny zámer tohto tzv. „nadtriedneho“ prístupu k dejinám.

Typickým príkladom takejto legendy je mu buržoázne hodnotenie (privedené do extrému najmä za tzv. slovenského štátu) Malohontskej spoločnosti a najmä jej vedúcej postavy Jána Feješa. Malohontskú spoločnosť, ktorej činnosť spadá do obdobia vlády Františka II., keď sa zvyrazňuje a zostruje boj pokrokových a reakčných síl už aj v Rakúsko-Uhorsku, keď začínajú dvíhať hlasy podrobené národy, keď sa i slovenský národ pripravuje na znovuvydobytie svojich národných práv, a keď táto spoločnosť zostáva svojou lojálnosťou k vládnuceму feudálnemu systému a nevšímavosťou alebo negatívnym postojom k problémom vlastného národa a vlastného ľudu na strane reakcie, túto „učeníu spoločnosť“ aj napriek jej zaujímavému filozofickému profilu nemôže marxistický historik filozofie označiť za jednoznačne pokrokové tradície nášho národného vývinu. V tom má autor štúdie pravdu. A pravdu má aj v hodnotení Jána Feješa. Nezáleží vskutku na tom, či Feješ používa niektoré typické argumenty a prvky modernej osvietenskej filozofie a jej metódy, ktorá bola dobová a ktorú si osvojil na svojich cestách po cudzine, ale záleží na tom, na čo, za akým cieľom využíval túto svoju vedeckú erudíciu. A Feješ ju nevyužíval v prospech všeobecného spoločenského pokroku, ale na obhajobu hospodárskych a politických záujmov šľachty, zemianstva a feudálnych stavov. Za osvietenskou frazeológiou a vedeckou argumentáciou Feješových posolstiev k sedliakom, v jeho úvahách o svete a poriadku v ňom, o štáte, práve atď. vykľuje sa chtiac-nechtiac tento spoločenský zámer.

Zásluhou T. Münza je, že odhalil pravú tvár Malohontskej spoločnosti po stránke jej spoločenského pôsobenia, že sa kriticky postavil oproti starým nevedeckým náhľadom na ňu a poukázal — aj keď nie v dostatočnej miere — na skutočnosť, že sa pokroková línia vo filozofickom myslení prejavovala u nás v tomto čase inde. Možno ju nájsť v úprimnom úsilí „ľudových osvietencov“ typu Fándlyho, Tešedíka a Bajzu, v úsilí o rozšírenie vzdelania a nápravu hmotného postavenia nášho ľudu, ďalej v osvietenských spoločnostiach typu banskobystrickej Societas slavica (jej Staré noviny literiňho umění kládli si jasne za úlohu šíriť osvetu medzi najširšími masami slovenského dedinského i mestského ľudu) alebo Tablicovej Učenej spoločnosti banského okolia, v ktorej protokole z prvého zasadania, ako cituje Münz, sa programovo hovorí, že spoločnosť bude vydávať knihy, oboznamujúce svojich krajanov s novými poznatkami vlastivednými, hospodárskymi, lekáorskými a všeobecne užitočnými, slovom s poznatkami, ktoré sú dôležité pre každodenné potreby ľudu.

Münz síce nevyužíva dostatočne svoj poznatok o existencii tohto pokrokového prúdu v slovenskom osvietenstve k ilustrácii zákonitých rozporov v ideovej tvorbe, ktoré sú typické najmä pre obdobia rozkladu starého spoločenského poriadku a nástup nových spoločenských síl, no jednako naznačuje, najmä v kapitole Učená spoločnosť malohontská (str. 39) a Zánik učenej spoločnosti malohontskej (str. 105) antagonistický postoj malohontských filozofov k ideovým snahám predstaviteľov pokrokového osvietenského prúdu, ako aj k snahám predstaviteľov prebúdajúceho sa národného hnutia. Münz to dokladá výstižným citátom Pavla Šramka, ktorým sa obracia na adresu Jána Kollára. „Všetci dobrí a spravodlivo zmyšľajúci mužovia uznajú, že k povzneseniu slovenského národa možno lepšie prispieť dôkladnou uče-

nosťou, vzorným životom a slávnymi činmi než prázdnyimi veršíkmi alebo hádkami plynúcimi z nechutnej slavianománie a celkom nedôstojnými rozumných ľudí“ (str. 106).

Či táto mienka, ktorá bola v podstate mienkou a vedeckým krédom celej učenej spoločnosti malohontskej, nehovorí dostatočne, že títo učitelia nemali nijaký pocit spoločenskej a národnej zodpovednosti, že pohľadali otázkami spoločenskej praxe, že kritérium svojej tvorby nevideli v živote a v potrebách rozvíjajúceho sa života a že teda nemohli ísť s ním, ale proti nemu?

Ideológia Malohontskej spoločnosti — ak máme na mysli jej sociálny dosah — je v službách rozkladajúcich sa spoločenských síl a nie v službách síl progresívnych, aj keď jej vedecká tvár je osvietenská.

Tieto skutočnosti sa podarilo autorovi dosť dobre naskicovať, nepodarilo sa mu ich však plne rozviesť a podprieť. No aj pritom je práve tento nový, odvážny a kritický pohľad do našej národnej minulosti, ktorý sa nebojí označiť niečo, čo bolo reakčné, pravým menom, z obavy, že tým umenší našu národnú hrdosť, prínosom Münzovej knihy.

Nemožno preto dobre pochopiť, ako mohol dr. A. Hirner, ktorého spoluprácu na výskume dejín slovenskej filozofie by sme pre jeho veľké materiálové znalosti radi uvítali, zamieriť celú diskusiu a kritiku Münzovej knihy práve na vyvracanie tých miest, v ktorých autor ide správnym smerom. O čo užitočnejšia mohla byť celá diskusia, keby dr. A. Hirner bol kritizoval skutočné nedostatky knihy a pomohol autorovi k prehĺbeniu a väčšiemu nuansovaniu jeho záverov. Münzova kniha je v podstate iba kostra, schéma, ktorá potrebuje výplň, rozpracovanie a doplnenie ďalších závažných faktov. Takto vyznieva — ako už bolo povedané miestami aprioristicky — akoby autor, keď zistil, že v ideových prejavoch malohontských osvietenecov niet nič materialistického a spoločensky progresívneho, nepokladal za dôležité veci hlbšie rozpracúvať a odôvodňovať, ale iba v obrysoch načrtnúť. Tým nielenže mu uniká skutočná rozmanitosť, prípadná protirečivosť a diferencovanosť tvorby týchto filozofov vcelku aj u jednotlivcov, ale sa nespĺňa plne ani zásada vedeckého výskumu filozofie.

Historik filozofie — a to aj marxistický — nemôže sa totiž obmedziť iba na problém vyslovene sociálnych náhľadov alebo náhľadov bezprostredne s nimi súvisiacich, ale musí skúmať aj poznávaciu hodnotu teoretických súdov. Musí ďalej ukázať, či sa oni nevyvyšujú z celkového reakčného zámeru tejto spoločnosti, či tento zámer neprekračujú, či tu hrajú iba negatívnu úlohu alebo rozširujú akým-takým pozitívnym spôsobom teoreticko-vedeckú úroveň súčasnej spoločnosti. Z dejín filozofie nám je známe, že je veľa takých prípadov, keď mysliteľ napriek svojej ideologickej reakčnosti mohol v teoretickej práci dospieť k vedecky cenným poznatkom alebo, naopak, mohol byť teoreticky bezcenným a nevedeckým a zohral úlohu spoločensky regresívnu.

Takýto širší a konkrétny rozbor Münzovej práce chýba, ako jej chýba aj prepracovanie všeobecnejšej kapitoly, ktorá by Malohontskú spoločnosť logicky vsadila do širších súvislostí s európskou osvietenskou filozofiou a kultúrno-historickou situáciou.

Nakoniec treba povedať, že to všetko, čo sme konštatovali v súvislosti s prácou T. Münza, najmä kritické poznámky, je už výsledkom určitej skúsenosti, ktorú sme všetci pracovníci v dejinách slovenského myslenia nadobudli. Münz vyšiel zo svojej prácou ako s prvotinou, a to prvotinou, ktorá nesie v sebe chyby rastu. Preto bol tón dr. A. Hirnera v jeho diskusných príspevkoch priostý a zľahčujúci nielen

prácu T. Münza, ale do určitej miery aj Filozofického ústavu SAV, z ktorého práca vyšla. A bol neopodstatnený aj preto, že Münzova kniha — napriek svojim nedostatkom — znamená prínos pre pravdivé hodnotenie našej minulosti.

Diskusia okolo Münzovej knihy bola síce svojou prudkosťou a rozsahom neúmerne významu samej spoločnosti, no poukázala, že pred nami leží ešte veľký kus práce, že sa pociťuje potreba ďalších monografických prác z dejín našej národnej filozofie a že diskusiu o nich treba nechať prebiehať slobodne a široko.

E. Városová